

ERZURUM ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

Türkiyat
Araştırmaları
Enstitüsü
DERGİSİ

(HAKEMLİ)

Yılda en az iki kez yayımlanır

YIL:10

SAYI:21

ERZURUM 2003

TÂRİH-İ CEVDET'TE İSLÂM MEZHEPLERİ II (Dürzilik ve Nusayrîlik)*

Dr. Sayın DALKIRAN**

ÖZET

Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*'inde farklı İslâm Mezhepleri ile ilgili bilgi sunmuştur. Bu yazıda bunlardan ikisinden söz edilmiştir. Birincisi, Dürzilik, diğeri ise Nusayrîlik'tir. Her ikisi de Şîî karakteristik özellik taşımaktadır ve pek çok yönden benzerlikleri bulunmaktadır. Mesela, iki fırkada da insan tanrılaştırılmıştır. Bu konuda Cevdet Paşa'nın verdiği bilgiler diğer kaynaklarla uygunluk arz etmektedir.

Bu araştırmamızda, *Târih-i Cevdet*'te târihi, inanç, ibadet ve ibadetlerinden söz edilen Dürzilik ile Nusayrîlik hakkında kısaca bilgi sunacak ve bu bilgileri diğer kaynak eserler ile karşılaştıracacağız. Böylece Dürzilik ve Nusayrîlik hakkında bilim dünyasına bir nebze de olsa katkı sağlamaya çalışacağız. Aslında, Dürzilik ve Nusayrîlik bilinmeyen ve bu güne kadar çalışılmamış konular değildir. Her iki fırkanın da haklarında pek çok araştırma yapılmış bulunmaktadır. Ancak bu fırkalar Şîî karakterli olmaları ve aralarında takiiyeyi, inanç esaslarından biri olarak benimsemeleri ve de en önemlisi gizlilik ilkesine son derece riayetkar olmaları ile kapalı cemaat özelliği göstermeleri, onlarla ilgili bilgileri tam anlamıyla elde etmeyi engelleyici unsurlar olmuştur. Teferruatıyla izah edileceği gibi, Cevdet Paşa'nın verdiği malumata göre, sosyal hayattaki onların bu gizlilikleri kitaplarına bile yansımış ve bu nedenle de ele geçirilen kitaplarının anlaşılması son derece zor olmuştur.

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisinin yirminci sayısında "*Târih-i Cevdet'te İslâm Mezhepleri I*" başlığı ile Vahhâbîlik'le ilgili Ahmet Cevdet Paşa'nın verdiği bilgileri aktarmış ve bu bilgileri diğer kaynaklar ile karşılaştırmıştık. Konu ile alakalı şu hususu da belirtmekte yarar görmekteyiz. Değerli hocam Prof. Dr. Emrullah Yüksel, 9-11 Haziran 1995 Tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı tarafından organize edilen ve daha sonra kitap halinde basılan "Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu"nda "*Târih-i Cevdet'e Göre Dürzilerin Adetleri ve İnançları*" adıyla bir tebliğ sunulmuştur. Biz bu tebliğde söz konusu edilen Dürzilik ile sözü edilmeyen Nusayrîliği konu edinerek, daha geniş bir şekilde bir makale halinde sunmanın faydalı olacağı kanaatine vardık. Bunu da İslâm Mezhepleri Târihi'nin metodolojisi içinde işlemeye gayret ettik.

** Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

“Tarih-i Cevdet'te İslâm Mezhepleri I” başlığı altında, Ahmet Cevdet Paşa ve Tarih'i hakkında bilgi verdiğimiz için bu yazımızda bunlara temas etmeyeceğiz.

TÂRİH-İ CEVDET'TE DÜRZİ COĞRAFYASI VE NÜFUSU

Ahmet Cevdet, Dürzilerle ilgili bilgilerden önce kendi zamanında Osmanlı idaresi altında yer almakta olan ve onların yoğun olarak yaşamakta oldukları bölgenin durumu ve idari yapısıyla ilgili bilgi sunmaktadır. Onun verdiği bilgiye göre, Berrû's-Şam denilen Sayda eyaleti bir çok sancaklara ayrılmıştır. Cebel-i Lübnan da bu sancaklardan biridir ve bir çok mukataalara yani nahiye ve kazalara ayrılmıştır. Her mukataa da bir çok kasaba ve köyleri içine almaktadır ve her biri bir hanedan elinde olup, hepsi birden Cebel emiri olan bir hakim-i umumînin hükümü altında bulunmaktadır. Hakim-i umumî, Maan Oğulları¹ hanedanından bir şahıstı. Ancak Benî Şahap, 1117 yılında bunlardan Cebel-i Lübnan hükümetini ele geçirmiştir. Şahaboğullarından Emir Haydar'ın nüfuzunu artırmasından sonra Canbolat Oğulları ile aralarında anlaşmazlık çıkmış ve Cebel topraklarında bir ikilik vücuda gelmiştir. İki ayrı grup arasında savaş ve kavgalar olmuştur². Haydar Bey'in ölümü üzerine 1140'da yerine oğlu Emir Melham ? geçmiş ve zamanında kendisine mukataaların mutasarrıfları itaat etmediklerinden, ölümüne kadar savaş ve kavga eksik olmamıştır. Ölümü üzerine yerine kardeşi Emir Mansur geçmiş, ondan sonra da kardeşi oğlu Emir Yusuf Cebel hakimi olmuştur³.

Cebel hükümeti “Cebel-i Şuf” sancağından ibaret yedi mukataayı içine alan Şuf, Menasif, Urkub, Cered, Müten, Şahhar ve Garb mukataalarıdır. Şuf; “Şuf-ı Suveycânî” ve “Şuf-ı Habî” olarak ikiye ayrılmıştı. Aynı şekilde Urkub ile Garb da “A'lâ” ve “Ednâ” olarak ikiye ayrılmıştır. İşte Lübnan bu dağın tepesine alem olmuş ve sonunda bütün cebele itlak olunmuştur. Bu mukataaların her birinde ayrı birer hanedan hükmetmekte olup, bu hanedanların hepsi Dürzî fırkasına mensuptular. Bundan dolayı bu yerlere ayrıca Bilâd-ı Dürüz ve Cebel-i Dürzî de denilmektedir. Ancak sonradan bir kısım hanedanlar Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Bu hanedanlardan bir kısmına şeyh bazısına da ümerâ denilmektedir ki, ümerâ daima şeyhlerden yüksek bir makamda bulunmuştur. Kendi aralarındaki yazışmalarda ve merasimlerde mutlaka buna riayet edilmiştir. Emirlerden veya şeyhlerden biri bir suç işlerse, Hâkim'in emriyle idam, hapis, dayak ve benzeri ceza verilmeyip, mallarının gelirleri elinden alınmıştır. Ayrıca sürgüne gönderebilme hakları da

¹ Târihte ve günümüzde , Dürzî toplumuna dört büyük aile hakim olmuştur. Bunlar Tenûhiler, Şihâbiler (Şahab Oğulları), Ma'niler (Maan Oğulları) ve Canbolat aileleridir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Dürzilik”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 7-8-9-10, yıl 1989-1990-1991-1992, s. 513-515.

² Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Tertib-i Cedîd, İkinci Baskı, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniyye 1309, I, 313 (sad., I, 417). İlgili cildi sadeleştiren Dündar Günay, İstanbul, Sabah Gazetesi bas., 1972. Bu sadeleştirme oldukça büyük hatalarla doludur. Bu açıdan biz aslını esas aldık, ancak okuyucu için yanlışlarına rağmen yine de sadeleştirmedeki sayfa numarasını da parantez içi vermeyi uygun gördük.

³ *Tarih-i Cevdet*, I, 313-324 (sad., I, 416-418).

mevcuttur. Herhangi bir suç ile itham edilen emir veya şeyh, suçsuzken olduğu gibi hürmette kusur edilmeksizin hakim huzuruna alınmakta lakap ve ünvanlarında da bir değişiklik yapılmamaktadır. Ancak muhakeme esnasında sevgi ifadeleri kaldırılmaktadır. Sanık mektup yazdığına ise, mektubun dışını değil sayfanın yüzünü mühürlemektedir⁴.

Mukataa sahipleri kendi mukataalarında mutasarrıf olup, emir ve yasaklarını uyguladılar. Haraç ve vergileri topladılar ve muayyen bir miktarını Hâkim'e verirler ve diğer kısmı kendilerinde kalmaktadır. Herhangi bir konuda biri davalı olup, Mukataa sahibi bunu adaletli bir şekilde çözüme kavuşturamaz ise, bu taktirde Hakim'e başvurulur. Hakim ise, önce ikaz eder, daha sonra mübaşirlerini gönderir⁵. Mübaşirin orada kaldığı süre içinde gerek kendisinin ve gerekse atının masrafları davalı tarafından ödenmekte ve mübaşire de ücret verilmektedir. Mukataa sahiplerinin, hapis ve dayak atma gibi ceza verme yetkileri bulunmakta ise de, ölüm cezası gibi önemli bir cezayı ancak Hakim uygulayabilmektedir. Her mukataaya yine o mukataa sahiplerinden birisi olmak şartıyla Hakim tarafından müdür atanmakta ve bu müdürlere âmil adı verilmektedir. Halk gibi mukataanın ileri gelenleri de bu âmillerin idaresi ve hükmü altında bulunmaktadır.

Bazan küçülmüş ve bazan da genişlemiş olsa da bu yedi mukataayı içine alan bölge bir süre Sayda yahut Şam Valileri tarafından idare edilmiş ve bir aralık da Cebel idaresi altında bulunmuşlardır. Bu mukataaların doğu taraflarına Şahabî emirleri ve batı taraflarına da Canbulat şeyhleri tasarruf etmişlerdir. Bu bölgede yer alan sadece bu iki hanedan değil, pek çok hanedanlar bulunmuştur. Bu hanedanlardan bir kısmı Sünnî, bir kısmı Şii görüşe sahip iken; bir kısmı da Hıristiyan dinine mensuptur. Bunlar arasında Eyyübî Kürtleri olarak bilinen bir grup, daha önceki şevketli günlerini kaybettikleri halde şereflerine öyle düşkünlerdi ki, bunlar herkesten kız alıp vermezler, halka değil emirlere ve şeyhlere danışırlar, muhtaç duruma düşseler bile kendilerine "emir" diye hitap edilmez ise, onlara cevap vermezler, emir ünvanının dışında bir deyimle selam verilse selamı almazlar.

Şehâbî emirleri halka yumuşak davrandıkları için, Cebel'de yüzelli seneyi aşkın bir süre tam bağımsız olarak hüküm sürmüşlerdir. Şehâbîler asıl itibarıyla Müslüman olup, soy kuşakları Ashâb-ı Kirâm'a dayanmaktadır. Fakat sonraları bazıları Hıristiyan olmuşlardır. Zira Cebel-i Lübnan'da Ehl-i İslâm ve Yahudi çok az olup, çoğu Dürzî ve Hıristiyandır. Hıristiyanlar, Dürzîlerden çok daha fazla iseler de, Dürzîler Cebel'in en cesur ve bahadır insanları olup çoğu silahlı olduklarından diğerlerine galip gelip, Cebel'de nüfuz ve idareye manevi nüfuzları geçmektedir⁶.

⁴ *Târih-i Cevdet*, I, 315 (sad., I, 420).

⁵ *Târih-i Cevdet*, I, 314-315 (sad., 418-420).

⁶ Ortadoğudaki Dürzîler, Ahmet Cevdet Paşa'nın da ifade ettiği gibi, azınlık olmalarına rağmen bölgenin sosyal, ekonomik, politik ve kültürel hayatında etkinlikleri görülmekte, Suriye ve Lübnan'ın politik ve sosyal meselelerinde ağırlıkları bulunmaktadır. Dürzîlerin Beyrut'ta dinî, sosyal ve kültürel işlerle uğraşan bir merkezleri, muhtelif okulları, kulüp ve kuruluşları, Abeyh'de bir yetimhane ve yaşlılar yurdu mevcuttur. Bkz. Mustafa Öz,

Şehâbî emirleri Cebel'de tam bağımsızlık kazanmak için bu hanedanların nüfuzlarını kırmak istemişlerdir. Ancak gerektiğinde nüfuzca üstün olan Hıristiyanları kendilerine yardımcı yapmak için bazıları da Hıristiyan olmuştur. Onların bu davranışları Cebel halkı arasında iyi karşılanmamıştır. Bu yüzden Cebel-i Lübnan iki ayrı kaymakamlığa ayrılmıştır. Biri yukarıda adları geçen "Livây-ı Şuf" ve "Cebel-i Dürzî" denilen yedi mukataa ve diğeri de Hıristiyan kaymakamlığıdır. Hıristiyan tarafında bir miktar Dürzî bulunmakta ise de, çoğunluğu Livâ-i Şuf'tadır⁷.

Buraya kadar Cevdet Paşa'nın Dürzî coğrafyası ve idari yapısı hakkında verdiği bilgileri özetle sunmuş olduk. Cevdet Paşa, bu bölgede bulunan değişik din mensupları ile ilgili de şu malumatı vermektedir: Bu kaymakamlıkların ikisi de şimdi on ikişer mukataaya bölünüp hepsinin yüzeyi dikkörtgen olarak 150 saat olup, 900 kadar kasaba ve köy ve mezraası vardır. Mezraa beş-altı haneden ibaret olan küçük köylere denir. Bütün halkı 217.000 nüfusa ulaşıp 6.500'ü Sünnî, 11.500'ü Mütâvile⁸ diye anılan Şi'i ve 30.000'i Dürzî, 121.000'i Marûnî, 47.000'i Rum ve yerlerine bağlı olanlar ve 1.000 kadarı da Yahûdî'dir. Ancak bu kaymakamlıkların dışında ve Şam taraflarında da 39.000 kadar Marûnî, 28.000 kadar Dürzî, 4.500 Mütâvile mevcut olup bunlardan aslında Cebel-i Lübnan halkından olmalarıyla bütün Cebel ahalisi üç yüz bu kadar bin nüfusa erişir. Bu hesaplama Marûnîlerin hepsi 260.000 olup 42.000 silahlı çıkar ve Mütâvile 12.000'e erişip 4.000 silahlısı bulunur. Dürzîler 58.000 olup 17.000'i silahlıdır ki, dörtte birinden fazlası silah tutar demektir. Hiçbir millet bu kadar silahlı çıkaramaz.⁹

Dürzîlerin genellikle çiftçi olduklarına dikkat çeken Ahmet Cevdet'e göre¹⁰, açıktan Müslüman olduklarını söyleyen Dürzîler, aslında İslam akidelerini inkar ettikleri gibi, diğer bütün dinleri de kabul etmemektedirler¹¹. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*'te Dürzîlerin örf ve adetlerinden de söz eder. Özellikle, onların

a.g.m., s. 517 (Sâmi Nasib, Makarem, *The Druze Faith*, New York 1974, s. 1-4'den naklen.

⁷ *Tarih-i Cevdet*, I, 319 (sad., I, 425).

⁸ Mütâvile, İsnâaşeriyye Şiâsi'nden bir gruba verilen isimdir. Çoğunlukla Irak'ta bulunup sayıları 230.000 civarındadır. Bkz. Ferdinan Totil, *El-Müncid fi'l-Edeb ve'l-Ulûm*, Beyrut 1927, s. 475.

⁹ *Tarih-i Cevdet*, I, 319 (sad., I, 425). Dürzîlerin günümüzde sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte, bütün dünyada yarım milyon civarında oldukları tahmin edilmektedir. Lübnan'da 1956 genel nüfus sayımında Dürzîlerin sayısı 88.100, Suriye'de 1947 genel nüfus sayımında ise 96.641 olarak tesbit edilmiştir. Bkz. Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1973, II, 632-633; Mustafa Öz, a.g.m., s. 516. Dürzî yazar Sâmi Nasib, Makarem'in verdiği bilgiye göre de, Dürzîlerin sayısı Lübnan'da 150-170 bin, Suriye'de 260 bin, Ürdün'de 3.000, İsrail'de 30 bin dolaylarındadır. Bkz. Makarem, a.g.e., s. 4.

¹⁰ *Tarih-i Cevdet*, I, 319 (sad., I, 425). Günümüz Dürzîlerinin de ekseriyeti çiftçilikle meşgul olmaktadır. Makarem, a.g.e., s. 4.

¹¹ *Tarih-i Cevdet*, I, 319 (sad., I, 425). Krş. Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, İstanbul 2001, s. 161; Avni İlhan-Vehbi Ecer- Mustafa Öz, *İslâm Mezhepleri Târîhi*, İzmir 1977, s. 79.

evlenme ve boşanma ile ilgili adetlerinden, onların dostluğu ve yiğitliğinden, miras hukuku ile ilgili uygulamalarından örnekler sunar¹². Konunun bu yönü Emrullah Yüksel tarafından bir bildiri halinde sunulduğundan¹³ biz detaya girmeyeceğiz.

TÂRİH-İ CEVDET'TE DÜRZİ TARİHİ VE İNANÇLARI

Ahmet Cevdet Paşa'nın Dürzî tarihi ve inançları ile ilgili verdiği bilgilere geçmezden önce, kısaca Gulât-ı Şîa dediğimiz aşırı Şîî gruplardan biri olarak tanınan İsmâîlîlikle ilgili kısa bilgi vermek icap eder. Zira Dürzîlik İsmâîliyye içinde zuhur etmiş olan bir fırkadır. İsmâîliyye'nin de İslam Tarihi içinde kurduğu en büyük devlet, Şîî Fâtımî devletidir. Yaklaşık üç asır civarında devam eden Fâtımîler'in ilk kurucusu kendisini Mehdi olarak tanıtan İsmâîlî İmamı Ubeydullah'tır (297-322/909-934). Fatımîlerin altıncı imamı olan el-Hâkim bi-Emrillâh (386-411/996-1021) Dürzîlik denilen yeni bir Şîî mezhebin ortaya çıkıp teşkilatlanmasını sağlamıştır¹⁴.

İsmâîliyye, İmâmîyye Şîası'nın altıncı imamı Caferüssâdık (148/765)'in ölümünden sonra zuhur etmiştir¹⁵. İmâmîyye Şîası yedinci imam olarak Musa el-Kâzım'ı tanıırken, İsmâîlîler yedinci imamın Câferüssâdık'ın büyük oğlu İsmâîl olduğunu kabul ederler. Yedi imam kabul ettikleri için bunlara "Seb'iyye" de denir. İsmâîliyye'nin bâtinî bir fırka halinde teşekkülünü ve ihtilalci teşkilat haline gelişini Ebu'l-Hattâb sağlamıştır¹⁶. Tarihi süreç içerisinde Nizârî ve Mustalî şeklinde ikiye ayrılan fırka, çok geniş bölgeye yayılmıştır. Tarihte Alamut Kalesi'nden yönetilen "fedâî" teşkilatının başında Nizârî olan Hasan Sabbah vardır¹⁷. Mustalî-İsmâîlîler, görüş itibarıyla Nizârî-İsmâîlîler'den daha makul gözükmektedir. Zira, bâtinî görüş ve düşünceler hakim olması ile Nizârîler'de pek çok dinî inanç ve ibadet şekilleri Kur'ân ve Sünnet'in ruhuna aykırı bir şekilde tevîl edilmiştir¹⁸. Özellikle imamlara

¹² *Tarih-i Cevdet*, I, 319-321 (sad., I, 425-328).

¹³ Emrullah Yüksel, "Tarih-i Cevdet'e Göre Dürzîlerin Adetleri ve İnançlar", *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu*, (Sempozyum 9-11 Haziran 1995), Ankara 1997, 85-92.

¹⁴ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1995, II, 996.

¹⁵ Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyîni, *et-Tebîr fi'd-Dîn ve Temyizi'l-Fırkatî'n-Nâciyetani'l-Fırakî'l-Hâlikin*, Matbaatu'l-Envâr 1359/1940, s. 23. Geniş bilgi için ayrıca bkz. Ebû Mansur Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)*, trc. E. Ruhi Fırlalı, Ankara 1991, s. 47; Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut 1413/1992, I, 199 vd.

¹⁶ Bedevî, *a.g.e.*, II, 51 vd..

¹⁷ Bernard Lewis, *Haşîşîler*, çev. Ali Aktan, Sebil yayınevi, İstanbul 1995; Bedevî, *a.g.e.*, II, 313 vd..

¹⁸ Geni bilgi için bkz. İmam Gazâlî, *Bâtinîliğin İçyüzü (Fedâihu'l-Bâtınıyye / el-Muztazhîrî)*, çev. Avni İlhan, Ankara 1993; Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1996, s. 134-139; İlhan-Ecer- Öz, *a.g.e.*, s. 66-94; Mustafa Öz, "İsmâîliyye Mezhebi", *Milletlerarası Târihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 605-638; Bekir Topaloğlu, "İsmâîliyye'de İnanç Esasları ve İbadet Şekilleri Üzerine Değerlendirme", *Milletlerarası Târihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 655-660; Bernard Lewis, "İsmâîlîler", *İslâm Ansiklopedisi*, V/2, s. 1121-1122.

yüklenen fonksiyon, peygamberlerle mukayese edildiğinde çok daha ileride olduğu görülmektedir. Onlara göre, "Nasıl Allah'ın buyurduğuna göre Ramazan Ayı bin aydan hayırlı ise, zamanın imamı da bin nebî ve resûlden daha büyüktür. Bu nübüvvet nurunun, velayet nurundan çıktığını gösterir..."¹⁹.

Sözü edilen iki kola ayrılmasından daha tali olmakla birlikte menşeiini yine İsmâiliyye'den alan farklı gruplardan biri de Dürzilik'tir. Nusayrılık de aynı şekilde bu düşünce yapısının içerisinde değerlendirilmektedir²⁰. Ancak görüşleri itibariyle bu fırkaların, İslâmî karakterlerinden bahsetmenin güçlüğü dile getirilmektedir²¹.

Genel olarak Gulât-ı Şîa içerisinde değerlendirilmesi mümkün olan Dürzilikle ilgili Ahmet Cevdet, *Târih*'inde inançları ve lideri Hâkim hakkında tarihi gelişimiyle birlikte "Dürzilerin mu'tekidât-ı bâtilaları bu vecihledir ki:" diyerek şu bilgileri sunmaktadır: Dürziler, Mısır'da Fâtımî hükümdarlarından el-Hâkim bi-Emrillâh'ın tanrılığına inanıp ona ibadet ederler. El-Hâkim bi-Emrillâh, beşinci yüzyıl başlangıcında ortaya çıkan Mansur Ubeydî b. Abdulaziz b. Abdu'l-Muizz el-Fâtımî'dir ki, ilm-i nücûm ve reml ve tılsımâta önem verdiklerinden, Dürziler de ona tabi olarak bu ilimleri öğrenmeye çalışmış, başka ilimlere o kadar önem vermemişlerdir²².

Fâtımî hükümdarları Revâfız'dan olmalarıyla, Hâkim de aslında Râfızî olup, lakabı Hâkim bi-Emrillâh idi. Ulûhiyet iddiasından sonra²³, kendisini Hâkim bi-Emrîhî diye adlandırmıştır²⁴. Minberlerde "Bism'i-İlâhîrahmâni'r-rahîm" yerine "bism'i'l-hâkimi'l-muhyi'l-mümît" ifadesinin okunmasını hatiplere emretmiştir. Bir takım şer'a ve akla sığmaz, birbirine uymaz tavır ve hareketleri kendisinin öldürülmesine neden olmuştur. Ölüm şeklinde tarihçiler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Dürzilere kendi iddialarına göre Hâkim bi-Emrillâh, bir gece yalnız başına Hulvân kasabası denilen Birke-i Zerkâ'ya varıp oradan semâya yükselmiştir²⁵.

Cevdet Paşa, Dürzilerin el-Hakim'le ilgili bu görüşlerini doğru bulmaz. Ona göre olayın aslı şöyledir: Hâkim'in adetlerinden biri, beyaz bir merkebe binerek dolaşmaktır. Bu adeti üzere, bir gün Mısır'dan çıkıp Birketü'z-Zerkâ nahiyesine doğru giderken Müslümanlardan fırsat kollayan birkaç kişi, ansızın üzerine hücum

Batıniyye'nin İslâm içindeki konumu ile ilgili bkz. Ebû Mansur Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-Din*, Beyrut 1401/1981, s. 329-330.

¹⁹ John Norman Hollister, *The Shia of India*, London 1953, s. 325 (Ethem Ruhi Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1996, s. 136'dan naklen).

²⁰ İlhan-Ecer- Öz, *a.g.e.*, s. 78.

²¹ Kutluay, *a.g.e.*, s. 161; İlhan-Ecer- Öz, *a.g.e.*, s. 79.

²² *Târih-i Cevdet*, I, 322 (*sad.*, I, 428-429).

²³ El-Hâkim'in uluhiyet iddiasıyla ilgili krş. Philip K. Hitti, *The Origins of The Druze People and Religion*, New York 1928, s. 33; İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul 1339-1341, I, 173; Bedevî, *a.g.e.*, II, 665-666; Mustafa Öz, *a.g.m.*, s. 489-491.

²⁴ Ayrıca bkz. İzmirli, *a.g.e.*, I, 173.

²⁵ *Târih-i Cevdet*, I, 322 (*sad.*, I, 428-429).

ederek öldürürler ve bir kuyuya atarlar. Elbiselerinin düğmeleri ilikli olduğu halde merkebinin yanına bırakıp giderler. Sonra da şehre gelip, Müslümanlara olayı haber verirler. El-Hâkim'in "Bâtiniyyûn" adı verilen taraftarları ve inananları Hâkim'in dönuştü gecikince, izini takip ederek elbise ve merkebinin bulurlar. Ancak kendisini göremeyince göğe çıktı zannederler²⁶.

Cevdet Paşa'nın da belirttiği gibi, tarihçiler el-Hâkim'in ölümlüyle ilgili farklı rivayetlerde bulunmuşlardır. Mustafa Öz, makalesinde konuyla ilgili farklı bir takım rivayetlerden bahisle şu bilgiyi verir: "... el-Hâkim, ulûhiyetini ilan etmeden önce sık sık Kahire yakınlarındaki el-Mukattam dağına gider, yıldızları seyrederek ve geceleyin bir müddet orada kalırdı. İlahlığını ilan ettikten sonra da bu adetini devam ettirdi. Yanında bazan bir, bazan da iki rikapdârı bulunurdu. El-Hâkim 411 yılı Şevval ayının 27. Pazartesi (12-13 Şubat 1021) gecesi el-Mukattam dağına gittikten sonra bir daha dönmedi. Müverrihlerin ekseriyeti onun, bu çılgın hareketlerinden rahatsızlık duyan kızkardeşi Sittü'l-Mülk tarafından öldürüldüğünü rivayet etmektedirler. Sittü'l-Mülk el-Hâkim'in ölçsüz hareketlerinden dolayı Fâtûmî hilâfetinin ortadan kalkmasından korktuğu gibi, daha önce hareketlerini düzeltmesi için halifeye hatırlatmalarda bulunmuş ve el-Hâkim'in kendisini öldüreceğinden endişeli idi. Daha çabuk davranarak o, halifeyi öldürmüştür. El-Hâkim'den kalan, sadece düğmeleri çözülmemiş ve fakat üzerinde hançer izleri bulunan elbiseleri idi. Bu durum Şîa'nın aşırı fırkalarında görülen ve tatmin olmamış psikolojik arzuların neticesi olarak doğan gaybet ve ric'at esasına uygun olarak, Dürziler tarafından el-Hâkim'in ölmediği, semâya urûc ettiği, gaybete girdiği, insanlar düzeldikten sonra tekrar döneceği ve onlara hakikatleri göstereceği şeklinde yorumlanmıştır.²⁷"

Görüldüğü gibi *Târih-i Cevdet*'te el-Hâkim'le ilgili verilen bilgiler diğer kaynaklar ile uygunluk sağlamaktadır. Cevdet Paşa Dürzilerle ilgili şu bilgileri de verir: el-Hâkim'in en başta davasını tasdik eden Şeyh Muhammed Derezî'dir. Ed-Derezî, El-Hâkim'in ulûhiyetini ilan edince halk üzerine hücum ederek öldürtür²⁸. El-Hâkim, başlangıçta bu olaya ilgisiz gibi görünse de, kısa bir müddet sonra katilleri öldürtür. İşte Dürzî ismi ed-Derezî (ed-Dürzî)'den dolayı bu zümreye verilmiştir²⁹. Sonra Hamza b. Ali³⁰, ortaya çıkarak halkı el-Hâkim'e ibadet etmeye

²⁶ *Târih-i Cevdet*, I, 322 (sad., I, 428-429).

²⁷ Mustafa Öz, a.g.m., s. 489. Bu kısım ile ilgili olmak üzere Mustafa Öz'ün verdiği kaynaklar şunlardır: İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, Beyrut 1399/1879, IX, 314-317; el-Kalkaşandî, *Suhu'l-A'şâ*, Kahire 1389/1963, III, 426-427; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, Kahire 1933, IV, 186; el-Makrizî, *el-Hutât*, Bulak 1270, III, 253 (Makrizî, el-Hâkim'in Sittü'l-Mülk tarafından öldürülmediğini belirtmektedir.); Bedevî, a.g.e., II, 609; H. İbrahim, *Târihu'd-Devleti'l-Fâtûmiyye*, Kahire 1981, s. 168.

²⁸ Krş. Sami Nasib Makarem, *The Druze Faith*, New York 1974, s. 16-17 (Fıçlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, s. 194'den naklen).

²⁹ Krş. Bedevî, a.g.e., II, 595. Bedevî'nin bu eserinde vermiş olduğu bilgiye bakıldığında Dürzîliğe adını verdiren şahıs, Cevdet Paşa'nın da isabetle belirttiği gibi Neştekin (Anuştekin) ed-Dürzî (ed-Derezî)'dir. Neştekin, Buharalı bir Türk'tür ve el-Hâkim'in uluhiyyetini ilanından önceki dâilerinden biridir. Ayrıca bkz. Enver Behnan Şapolyo,

davet eder. Bu davete uyanlarla birlikte Mısır'da gizlice mabetler yapıp, el-Hâkim'e saklı olarak ibadete başlarlar. Dürziler, el-Hâkim'i ilâh ittihaz ettikleri gibi, Hamza b. Ali'yi de onun peygamberi mesâbesinde itikat ederler. Hamza'ya "Hâdî el-Müstecîbin" ve "Hüccetü'l-Kâim" diyerek çok hürmet ederler. Ancak Muhammed Dürzî'yi sevmeyip, "Kendi kendine halkı davete kalkışarak, Hamza'nın önüne geçmek ve onun makamını gasb etmek istemişti." diye kötülerler³¹.

Hamza b. Ali'ye bağlı olanlar Hâkim bi-Emrillah'ın tanrılığına inanıp, ona ibadet ve perestiş etmek üzere Mısır'da gizli mabetler yaparlar. Ancak Ehl-i İslam galip ve muzaffer olarak onları Mısır'dan kovup uzaklaştırmaya muvaffak olunca, Dürziler Şam bölgesine kaçarlar. Bir kısmı ise Diyâr-ı Cebel'de bulunan Cebel-i A'lâ'ya, bir kısmı da Havran'a ulaşırlar. Ancak Havran'a gelenler daha sonra ayrılırlar ve bir kısmı Vâdi-i Tim'e, diğerleri ise Cebel-i Şuf'a gelirler. İşte bunlar burada çoğalarak öylesi bir sayıya ulaşırlar ki, Dürzî denilen tâife bunların nesilleri ve zürriyetleridir. Bunlar her ne kadar kendilerini İslam gibi gösterir iseler de, peygamberleri inkar ederler. Gerek İslam, gerek Yahûd ve gerekse Nasârâ hakkında ta'n ve teşnî' ederler. Hakiki diyanet Hâkim'in birliğinden ibaret olup, diğer dinlerin hükümlerinin kalktığını söylerler. Kendilerine göre oruç ve namaz yerine sözünde durmak ve dostu korumak farz olup, ancak gerek sözünde durmak, gerek dostu korumak kendi milletlerine mahsus olup, başkaları için bunu uygulamayı caiz görmezler. Kurân-ı Kerîm okur iseler de, akla ve dine aykırı yorumlarla kendi batıl inanışlarına göre, hatır ve hayale gelmez manalar verirler³².

Bazı felsefecilere uyararak âlemin kıldemini kabulle "takmîs" tabir ederek tenâsüha³³ (reenkarnasyona) inanıp, cesede "kamîs" derler³⁴. Onlara göre, ölünün vefat anında ruhu yeni doğmuş bir çocuğa intikal eder; fulan vakitte fulan iken fulan

Mezhepler ve Tarikatlar Târîhi, İstanbul 1964, s. 384. Ancak onun Fars asıllı olduğundan söz edenler de bulunmaktadır. Mesela bkz. Muhammed Ebû Zehra, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî ts., I, 63.

³⁰ Hamza b. Ali'nin şahsiyeti ile ilgili bkz. Mustafa Öz, *a.g.m.*, s. 494-498.

³¹ *Târîh-i Cevdet*, I, 322-323 (*sad.*, I, 429-430).

³² *Târîh-i Cevdet*, I, 323 (*sad.*, I, 430). Benzeri görüşleri için bkz. İzmirli, *a.g.e.*, I, 173.

³³ Tenasuh, ruhun ölümden sonra bir bedenden bir başka bedene geçişine, göç etmesine denilmektedir (Yeni Türk Ansiklopedisi, XX, s. 4044). İslâm Mezhepleri Târîhinde bu inanca sahip bulunan bir takım fırkalar bulunmaktadır. Bunlarla ilgili örnekler için bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)*, trc. E. Ruhi Fığlalı, Ankara 1991, s. 208; İsferyâinî, *et-Tebîr fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkati'n-Nâciyetiani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, Matbaatu'l-Envâr 1359/1940, s. 80; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut 1413/1992, I, 177 vd.; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm (İbn Hazm), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Beyrut ts., IV, 182 vd..

³⁴ Cevdet Paşa'nın işaret ettiği bu husus Dürzîlerle ilgili yapılan diğer araştırmalarda da doğrulanmaktadır. Örneğin ruhun bir bedenden bir başka bedene geçmesi anlamında tenasuh, Dürziler arasında "Tekammus" veya "Takmîs" olarak kullanılmaktadır. Takammus, gömlek değiştirme anlamına gelmektedir. Krş. Mustafa eş-Şeka', *İslâm bilâ Mezâhib*, Kahire 1407/1987, s. 272 (Mustafa Öz, *a.g.m.*, s.493'den naklen).

kalıba girer. Hüviyet-i İlahiye dahi, her asırda bir kalıba hulûl ile çok kerre bu âlemde zuhûr edib, nihâyet Hâkim'de tecelli eylemiştir. Zuhûr ve butûn müttehid olduğundan bir zaman Muizz ve bir zaman Azîz ve bir zaman Hâkim olmak onun vahdaniyyetine zıt değildir. Hâkim bi-Emrihi'den önce peder ve ceddinde dahi tecelli etmiştir. Bunun delili de, "Külle yevmin hüve fı şe'n = O, her an yaratma halindedir."³⁵ âyet-i kerîmesidir. Zira bu âyet onlara göre "her asırda bir sûrette olunur" şeklinde anlamlandırılır³⁶. Cevdet Paşa, onların bu görüşlerinin yanlış olduğunu ve görüşlerini desteklemek üzere bir takım masallar uydurduklarını ifade eder.

İmam ve muktedâları olan Hamza b. Ali de, her asırda bir kalıpta bulunur. Bir zaman Mesîh-i Hak ve bir zaman Süleyman b. Dâvud ve bir zaman Şuayb ve Fisagores şeklinde görülmüştür. Nebiyy-i kerîmin bizzat kendisi de odur. Hz. Muhammed asrının Selmân-ı Fârisî'dir. Kur'ân gerçekte Selman-ı Fârisî'ye vahy olunmakla onun kelamı olup, Muhammed ondan almıştır. Hatta Dürzîler, "Yâ büneyye ekımı's-salâte ve'mur bi'l-ma'rûfî venhe ani'l-münker = Yavrucuğum! Namazını kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış..."³⁷ âyet-i kerîmesi Lokman'ın kendi oğluna hitaben ettiği vasiyyetine dair iken, "Selman'ın Muhammed'e hitabıdır; oğul tabiri hak ta'lîme mebnidir", derler. Ancak bu ve benzeri batıl akideleri aralarında esrâr (sırlar) kabilinden olmak üzere gizlemesine pek çok itina ederler. Bilmeyenlere bunları söylemediklerinden başka, pek çok emniyet ve itimatları olmadıkça kendi milletlerine bile açmazlar³⁸.

Dürzîler, kendilerini iki fırka kabul ederler. Bir fırkasına "Ukkâl" (akıllılar) ve diğesine ise Cuhâl (câhilliler) derler³⁹. Aynı şekilde kadınlarını da "Âkılât" ve "Câhilât" diye iki kısma ayırırlar. Akıllı kadına "Cüveyde", câhil kadına "gayr-ı Cüveyde" derler. Ukkâl da iki tabakaya ayrılır: Bir "Hâssa"dır ki, hakkıyla mevsûk ve güvenilir olup, dinlerini tam anlamıyla öğrenmiş olanlardır. Diğer tabakası ise, "Âmme"dir ki, hakkında hüs-n-i zan olunup, bir kısmı Dürzî dinine vukufu olup müctehid makamındadır. Fakat cahillerin ise din ve ayinleriyle ilgili hiçbir bilgileri yoktur. Onların yalnız Dürzî adından başka dinleriyle ilgileri bulunmamaktadır. Ukkâl her nerede bulunsalar ibâdetgâh olmak üzere halvethaneler tesbit ederler. Şöyle ki, daire içinde daireler inşâ' ederler. Cuma gecelerinde her tabakanın takımı dış dairede toplanırlar. Bir süre vaaz ve nasihate dair şeyler okunduktan sonra, kuru üzüm gibi bir parça tatlı yenip, Âmme tabakası toplantıyı terkeder. Hassa ileri gelenleri iç daireye girerek kapıları kaparlar ve İslam'a aykırı konuşmalar yaparak ayinlerini icra ederler. Ukkâl'in bir de Etkiyâ tabakası vardır ki, "Mütenezzihîn"

³⁵ Rahman (55), 29.

³⁶ *Târih-i Cevdet*, I, 323 (sad., I, 430). Ayrıca bkz. ve krş. İzmirli İsmail Hakkı, "Dürzî Mezhebi", *Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı 2, s. 180-181.

³⁷ Lokman (31), 17.

³⁸ *Târih-i Cevdet*, I, 323-324 (sad., I, 430-431).

³⁹ Krş. Bedevî, a.g.e., II, 658-659; İzmirli İsmail Hakkı, "Dürzî Mezhebi", *Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı 2, s. 210 vd.; Mustafa Öz, a.g.m., s. 511-512.

derler. Pek sıkı vera' ve ibadet üzere bulunurlar. Şöyle ki, bazıları ölünceye kadar evlenmez ve bazıları hayatı boyunca et yemez. Bazılar ise, her gün oruç tutar. Aralarında bilinen ve muteber olan Şeyh Hüseyin ki, Şûf'ta "Şeyhu'l-Ukkâl" idi⁴⁰. Asla yemiş yemez imiş. Fakat yemişin ilk çıkışında birer kere tadıp, gelecek yıla kadar bir daha ağzına koymazmış. Ashabından bazıları bu konuda kendisine itiraz ettiklerinde, "Eğer hiç tatmasam şayet ki, bana kibir gelir" diye cevap vermiş olduğu rivayet olunur. Ukkâlin tamamı, cehalet zamanlarında ne kadar içkiye müptela olsa ve süfehâdan bulunsa Ukkâl yoluna girdikten sonra, içki içmezler ve kötü söz söylemezler. Yeme ve içmede israf etmezler. Zira onlara göre, israf Muvahhidin'e büyük noksanlık verir. Hükemâ ve ümerânın malını haram itikat edip, hakim in ve hizmetçisinin evlerinde yemek yemezler. Hatta hakim malı ile alınan bir hayvana yüklenip naklolunan şeyi bile yemezler. Mütenezzihîn tabakasının ileri gelenleri çok ihtiyat edip, Ukkâl'den başkasının evinde yiyip içmezler. Fakat hepsi tüccar malını nereden gelirse gelsin helal sayıp, böylece şüpheli akçeyi aldıklarında tüccara gidip değiştirirler⁴¹.

Cevdet Paşa, Dürzilerin kapalı bir cemaat oluşuna dikkat çekerek, onların inanç ve ayinlerindeki gizliliğin, 1251 yılında Mısır seraskeri olan İbrahim Paşa'nın Dürzî bölgelerini ele geçirmesine kadar sürdüğünden söz eder. Zira, İbrahim Paşa'nın Dürziler üzerine yaptığı seferinde pek çok kitapları ele geçirilmiştir. Ancak, Dürzilerin sırlarını gizlemek hususunda gösterdikleri dikkat ve itina adeta eserlerine de yansımış ve konular pek çok rumuz ve kinayelerle anlatıldığından anlaşılması oldukça zor olmuştur. Zira Dürzilik adeta pek çok hususta İsmâiliyye'nin bir devamı gibidir⁴². Cevdet Paşa, bu münasebetle İsmâiliyye hakkında da kısa bilgi vermeyi ihmal etmez. Şöyle ki: İsmâiliyye fırkasının reisleri bir görüşe göre, İbn Meymûn el-Kaddâh; diğer bir görüşe göre ise Hamdân Kırmıt olmakla "Karâmita" ve Kur'an'ın zâhirini inkâr ile bâtınına yönelmeleriyle "Bâtıniyye" adıyla anılmışlardır⁴³. Aynı şekilde bu fırkaya "Sebiyye" de denilir. Zira peygamberler onlara göre, yedidir. Bunlar Âdem, Nûh, İbrahim, Mûsâ, İsâ ve Muhammed aleyhisselâm ile İmam Muhammed mehdidir. Bunların arasında da dini tamamlayan yedi imamın varlığını kabul ederler. Her asırda kendisine uyulabilecek ve hidayet üzere olan yedi kişi bulunup, ilki dinin delili olan asrın

⁴⁰ Şeyhu'l-Akl olan Şeyh Hüseyin'e Osmanlı idaresi tarafından üçüncü rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir. Bkz. Osmanlı Devlet Arşivleri, Târih 12/R/1333 (Hicri), Dosya No: 238, gömlek no: 65, fon kodu MV.

⁴¹ *Târih-i Cevdet*, I, 324 (sad., I, 431-432).

⁴² *Târih-i Cevdet*, I, 325 (sad., I, 432-433).

⁴³ *Târih-i Cevdet*, I, 325 (sad., I, 432-433). Bâtıniyye ile ilgili geniş bilgi için bkz. ve karşı İmam Gazzâlî, Bâtınlığın İçyüzü (Fedâihu'l-Bâtıniyye / el-Muztazhiri), çev. Avni İlhan, Ankara 1993; Abdülkâhir el-Bağdâdî, Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-firak), s. 219 vd.; İbrahim Agah Çubukçu, *Gazzâlî ve Bâtınlık*, Ankara 1964; M. Şerafettin, "Bâtınlık Târihi", *Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1928, sayı 2, s. 1-27; Bernard Lewis, *Haşîşiler*, çev. Ali Aktan, Sebil yayınevi, İstanbul 1995; Bedevî, a.g.e., II, 313 vd.;

“İmam”ıdır. İkincisi imamın ilmini yüklenen “Hüccet”tir. Üçüncüsü, Hüccet’ten ilim almış kimsedir ki, “Zümussa” derler. Dördüncüsü, davetçilerin en büyüğüdür ki, “Mümin” dedikleri taraftarlarının derecelerini tertip eder. Beşincisi, tâliplerden söz alıp onları imamın cemaatine sokmakla izinli olandır. Altıncısı, “Mükelleb”dir ki, mezheplerince derecesi yüksek ise de henüz davete izinli olmayıp, fakat avcılarını köpekleri gibi davetçiyi tâlibe gösterir. Yedincisi, davetçiye tabi olup, ona yardımcı İmamın cemaatine dehalet eden tâlip yardımcısıdır⁴⁴.

Cevdet Paşa, İsmâiliyye ile Dürzîlik arasında irtibat kurarak kendi ifadeleri ile şunları söyler: “İşte İsmâiliyye’nin esas itikatları bu makûle hurâfât-ı sırfe olup, bunun üzerine bir çok te’vilât-ı bâtilâ binâ ederler. Meselâ, abdest imama muhabbetten ibarettir. Ve teyemmüm imamın gıyâbında me’zûndan ahz-ı inâbettir, derler. Dürzîler dahi bu makûle mevâddı mevzû-ı bahs ederek gerek hak ve gerek bâtil kâffesini çürütüp bir millet ve nihlete benzemez sûretle tarîk-ı şîrk ve dalâlete zâhip olduklarından, akâid-i bâtilâlarına fi’l-cümle vukûf kesb etmek bu misüllü ehl-i bid’atin evhâm-ı fâsîdelerini bilmeğe mütevakkıftır. İlm-i kelâma oldukça sâbıkai muârefe ve intisâbım derkâr olduğu halde, Dürzîlerin dahî gerek kendi kitaplarından bazıları ve gerek onlara dâir yazılmış olan bazı resâil mütâlâa güzâr-ı fakîrânem olmakla istinbât edebildiğim meretebe itikatlarına ber vech-i âfî bazı meretebe tafsilâtına mübâderet olunmak münâsîp görülmüştür.⁴⁵”

Cevdet Paşa’ya göre, Dürzîler batıl inançlarını cümleleri hesaplayarak ve harflerin şekilleri gibi bir takım evhâm ve hurafeler üzerine bina ede gelmişlerdir. O, Dürzîlerden konuyla ilgili değişik örnekler sunar⁴⁶. Konuyu uzatmamak maksadıyla fazla tafsilata girmeyi düşünmemekteyiz.

Daha önce sözü edildiği gibi, Dürzîlerin en büyük özelliklerinden bir tenâstüha inanmalarıdır. *Târih-i Cevdet*’te verilen bilgilere göre, Dürzîler kendilerinin evliya itikat ettikleri Ukkâl’in büyüklerinden biri öldüğünde ruhu Çin tarafına gidip, orada bir kalıba hulûl ettiğine; bu nedenle de Çin dağlarının üstünde kendilerinin pek çok velileri bulunduğuna inanırlar ve de insanlık âleminden önce, cinler âlemi ve yer altı âlemi gibi âlemlerin varlığına inanırlar⁴⁷.

Dürzîler’e göre, insanların ruhları yalnız insana ve özellikle hangi milletten ise o millettten bir kalıba intikal eder. Öyle ki, Dürzînin ruhu yine Dürziye ve Müslümanın ruhu Müslümana ve hâkezâ her hangi dinden ise yine o dinden bir cesede intikal eder. Mesela bir Dürzî Hıristiyanlığı kabul etse veyahut Sünnî olsa ve bu hal üzere ölse elbette vâlidisi zina etmiştir. Zira Hâkim’in zuhuruyla kapı kapanmış, iman eden etmiş, kalan kalmış, ümit kesilmiş ve artık din değiştirme imkanı kalmamıştır⁴⁸.

⁴⁴ *Târih-i Cevdet*, I, 325 (sad., I, 433-434).

⁴⁵ *Târih-i Cevdet*, I, 325-326 (sad., I, 434).

⁴⁶ *Târih-i Cevdet*, I, 326 (sad., I, 434).

⁴⁷ *Târih-i Cevdet*, I, 326 (sad., I, 435).

⁴⁸ *Târih-i Cevdet*, I, 333 (sad., I, 444).

Dürzilerin inanışlarına göre, el-Hakim bi-Emrillah'dan önce yetmiş devir geçmiş olup, her devir dört milyon dokuzyüz bin sene olmak üzere ilk yaratılıştan Hâkim'in asrına kadar üçyüz kırküz milyon sene geçmiştir. El-Hâkim'in devri kıyamet devridir. Çin içinden Ye'cüc ve Me'cüc'ün zuhurunu beklerler. Dürziler, Ye'cüc ve Me'cüc'e hürmet gösterip; "Bu şerefli kavim, iki buçuk milyon askerle Mekke'ye gelirler. Ertesi gün erkenden el-Hakim bi-Emrillah onlara Beyt-i Şerif'in Rûkn-i Yemânî'sinden tecelli eder ve elindeki altın işlemeli kılıç ile insanları tehditte bulunur. Sonra da kılıcı Hamza'nın eline verecek. O da gelip köpek ile domuzu öldürdükten sonra Kâbe'yi yıkacak, bütün dünyanın hükümetini yalnızca Dürzilere verecek. Geri kalan insanlar reâyâ hükmünde istihdam olunacaklar." derler⁴⁹.

Dürzilere göre, sözü edilen bu zamanda insanlar dört fırka olacaklardır: Birincisi Muvahhidîndir ki, Dürzilerin Ukkâl'i olup bunlar sultan, vezir ve hakim olacaklardır. İkincisi ise ehl-i zâhirdir ki, Müslümanlar ile Yahudilerdir. Üçüncüsü ehl-i bâtındır ki, Nasârâ (Hıristiyanalar) ile Şîilerdir. Dördüncüsü Mürtedlerdir ki, Dürzilerin Cühhâl'idir. Hamaza, Muvahhid sayılan Dürzilerin Ukkâl'inden başka diğer grupların alınlarına damga vurur ve cizye koyar⁵⁰.

Dürzilerin Ukkâl'i açıklandığı üzere saltanat, servet ve refah sahibi kimselerdir. Ancak Cuhhâl sınıfı diğer gruplardan daha çok azap ve sıkıntılara duçar olurlar. Zira onlar iman sahipleri iken tevhit yoluna girmemişlerdir. Köpek ile domuzdan muratları, nâtik ile esastır ki, ifadelerine göre, bunlar iki mazhariyetten ibarettir. İblis şeytanından başka olarak nâtik İblis'in ve esâs şeytanın halidir. Nâtik öncelikle Âdem'de zuhur edip, sonra Nûh'a, sonra İbrâhim'e, sonra Mûsâ'ya, sonra İsâ'ya, sonra Muhammed'e, sonra Saîd b. Ahmed el-Mehdî'ye intikal etmiştir⁵¹. Mehdi, büyük peygamberler arasında sayılır. Dürziler, yedisine de nâtik deyimini kullanıp, bunların her birinin asrında birer Esâs bulunduğunu söylerler. Bu şekilde Esâs önce Âdem'in oğlu Şit'te ortaya çıkmıştır ki Şit, Âdem'in Esâsı'dır. Esâslık Şit'ten Sâm'a, sonra sırasıyla İsmail'e, Hârun'a, Şam'un'a, Ali b. Ebî Tâlib'e ve Saîd'in asrında Kaddâh'a intikal etmiştir⁵².

Dürzî inanışına göre, Nâtik zâhir şeriat sahibine ve Esâs bâtın şeriat sahibine denilir. El-Hâkim bi-Emrillâh geldikten sonra iki şeriatî de nesh etmekle onların yerine kendisinin tevhid ve ibadeti kâim oldu. İstilahlarınca Zâhir ehli olan Sünnîler münkir (inkarcı) ve kâfir; bâtın ehli olan Şîiler ise müşriktirler. Bu bakımdan zahiri ve batınî tüm yükümlülükler mensûhtur⁵³. Mesela Râfîziler ve

⁴⁹ *Tarih-i Cevdet*, I, 326 (sad., I, 435).

⁵⁰ *Tarih-i Cevdet*, I, 326-327 (sad., I, 435-436).

⁵¹ Cevdet Paşa'nın Saîd b. Ahmed el-Mehdî'yi diğerlerine ilave olarak büyük bir peygamber olarak gördüklerini ifadesine mukabil, İzmirli ise iki peygamber olarak kabul edilen iki kişiden bahseder. Onlar da şu ikisidir: Muhammed b. İsmail ve Saîd (İzmirli, "Dürzî Mezhebi", s. 230).

⁵² *Tarih-i Cevdet*, I, 327 (sad., I, 436).

⁵³ *Tarih-i Cevdet*, I, 327 (sad., I, 436). Benzeri ifadeler için bkz. İzmirli, *a.g.e.*, I, 173

Mülhidlerin batıl inanışlarına göre namaz, Hz. Ali ile ona muhabbet ve tabi olanlar arasında bir bağlantı ve sevgi bağından ibaret olarak bir ahittir. Buna ulaşanlar şeyhaynın (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in) sevgisinden uzak olmaları gerekir. "İnnessalâte tenhâ ani'l-fahşâi ve'l-münkeri = Muhakkak ki namaz hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar."⁵⁴ âyet-i kerîmesinde "fahşâ" ile "münker"den kasıt, Ebû Bekir ile Ömer'dir. Zekat ise, tevellâ ile teberrâdan ibaret olup; tevellâ Hz. Ali'ye ve evlâdına muhabbet, teberrâ Ebû Bekir, Ömer, Osman ve onların tâbileri olan diğer ashaba buğz ve düşmanlıktır. Cevdet Paşa'ya göre, Dürzîlerin bu inançları tamamen asılsızdır⁵⁵.

Dürzîler şerî namaz ve zekatı inkar ettikleri gibi, Râfîzîlerin bu denli geçersiz inançlarını dahi inkar ederler. Onlara göre, el-Hakim bi-Emrillah, zahiri ve batını şerîati nesh etmiştir. Gerçek namaz Hâkim'in ulûhiyetini tasdik etmek, ona ibadet ve tazîmden ibarettir. Zekat ise, zâhir ve bâtından kalbi temizlemektir. Özetle, geçmiş akidelerinin bütünü terketmektir. Onlar, Kur'ân'ın naslarıyla sabit olan dini yükümlülükleri inkar ettikleri gibi, Râfîzîler ve Mülhidlerin küfür ve bid'atlarını ve diğer dinleri inkâr ederler. Her birinin dışında ve tümünden ahlak ve insanlık dışı tutumu ile, şirk ve ilhad toplumu olmuşlardır. Nitekim, "Nakz-ı Hafî" adlı risâlelerini mütalaa ile bunlar bilinir⁵⁶.

Dürzîler Hz. Âdem'in peygamberliğine inanırlar. Ancak tenâsüha inanmaları nedeniyle topraktan yaratıldığını inkar ederler. Onlara göre, üç Âdem vardır. Üçünün de diğer insanlar gibi anası babası vardır. Birincisi Âdem Safâ'dır ki, nebi olan Âdem budur. İkincisi Âdem-i Asî ve üçüncüsü ise Âdem-i Nâsî'dir ki, bu son ikisi Âdem-i Safâ'nın halifeleridir⁵⁷. Bunlardan başka ashâb ve nükebâsı ve davetçileri olup, işte melâike-i kirâm bunlardan ibarettir. Âdem'e zıt olan İblis olup, şeytan dahi İblis'in ashabındandır. Bu düşünceleri ile Dürzîler, Hz. Âdem hakkında olan Kur'ân âyetlerinin tamamına kendi batıl inanışları üzere hatır ve hayale gelmedik manaları verirler ve şöyle derler: "Âdem Safâ bundan önceki devirlerde tevhide davet hizmetini etmişti. O vakit daha henüz Âdem olarak isimlendirilmemişti ve zuhuru Cin âlemi devrinde idi ki, onlar Âdem'e ibadet ederlerdi. O zamanda el-Hakim bi-Emrillah'ın beşeriyeti hasebiyle yani insânî kalıpta bulunması haysiyetiyle ismi Bârî idi. İşte ehl-i Fûrs'ün Bârî-i Hüdâ tabirleri bundan alınmıştır..."⁵⁸

Cevdet Paşa, Dürzîlerin Âdem ve İblis hakkındaki inançlarını geniş şekilde aktarır. Özellikle nazara verilen husus, Dürzîlerin el-Hâkim'i ilâh olarak tanınmaları ile Hamza b. Ali'nin onun şerîatini tebliğle görevli oluşudur⁵⁹. Cevdet Paşa, onların

⁵⁴ Ankebut (29), 45.

⁵⁵ Târih-i Cevdet, I, 327 (sad., I, 436).

⁵⁶ Târih-i Cevdet, I, 327-328 (sad., I, 436-437). Aynı ifadeler için bkz. İzmirlî, a.g.m., s. 185.

⁵⁷ Benzeri ifadeler için bkz. Enver Behnan Şapolyo, Mezhepler ve Tarikatlar Târîhi, İstanbul 1964, s. 385.

⁵⁸ Târîh-i Cevdet, I, 328 (sad., I, 437).

⁵⁹ Târih-i Cevdet, I, 328-331 (sad., I, 437-442).

görüşleri ile ilgili, İslam Mezhepleri Tarihi'nde meşhur olan Kaddah'ı mehdi olarak tanıdıkları, kıyamet vaktinin gelmiş bulunduğunu, “Yevme yedu'd-dâi ilâ şeyin nükür = Çağıranın görülmemiş, tanınmamış bir şeye çağırıldığı gün, sen de onlardan yüz çevir.”⁶⁰ ayetindeki “şeyin nükür”den maksadın Hâkim'e ibadet olduğunu ancak bu gerçeği bütünüyle Nutakâ (söz sahipleri), Esâs, ashâb ve tâbilerinin inkâr ettiklerine ilişkin görüşlerine temas eder ve şöyle der: “Bu âyete dahi sâire gibi kendi zu'm-ı bâtillarına göre, böyle esâs ve mesâsı yok bir mana vermişlerdir. İşte Dürzîlerin hulâsa-i akâyid-i bâtılaları bu minvâl üzere olup, akâyid-i merkûma bir takım türrehât-ı acîbe (saçma sapan) ve esâtîr-i garîbe olarak zerrece şuûr ve izânî olanlar bunun butlânını cezm edeceklerinden cerh ve iptallerine hâcet görülmez. Fakat bunların hâl-i hüsrân-ı meelleri “men yudlilillâhu femâ lehû min hâdin = Allah kimi sapıtırsa artık onu doğru yola iletecek yoktur.”⁶¹ âyet-i kerîmesine tatbîkan mülâhaza olunursa eltâf-ı ezeliyye-i ilâhiyyeden nâil olduğumuz ni'met-i dîn-i mübîn-i Muhammedî için kemâl-i hulûs-i bâl ile “elhamdülillâhi alâ dîni'l-İslâm” deyu farîza-i teşekkürün edâsına ve hâtemü'l-enbiyâ aleyhi ekme'lü't-tahiyyâ hazretlerine salavât-ı zâkiye ve âl ve ashâb ve etbâna teslîmât ve tarzıye ihdâsına iştiyâk-ı cedîd hâsıl olur.”⁶²

Cevdet Paşa, Dürzilik gibi bâtil mezhepleri ele almasındaki maksadı tamamen bu fırkaların butlanının bilinerek bunlardan kaçınılmasına yönelik olduğunu söyler. Ayrıca ona göre, aslı faslı olmayan ve batıl olduğu açık olan bu fırkaların görüşlerinin basiret sahiplerine açıklanması, onların Allah'ın lütuflarına çok daha fazla teşekkür etmelerini sağlar. Bu maksatla o, Berrü'sh-Şâm taraflarında Dürzîlerin görüşlerine yakın ve onlardan daha ilginç olan Nusayrî Mezhebi hakkında da bilgi verir⁶³. Biz de *Tarih-i Cevdet*'te son derece muhtasar olan Nusayrîler hakkındaki bilgileri özetleyerek vermeğe çalışacağız.

TÂRİH-İ CEVDET'TE NUSAYRİYYE

Nusayriyye, aşırı Şîî kollarından birisidir⁶⁴. Pek çok hususta yukarıda da beyan edildiği üzere nasıl ki Dürzîler Şîî-İsmâiliyye'nin aşırı görüşlerini benimsemişler ise, aynı şekilde Nusayrîler de İsmâiliyye'nin bir kısım görüşlerini almışlardır. Bir kısım araştırmacılar, Nusayrîlerle ilgili olmak üzere onların

⁶⁰ Kamer (54), 6.

⁶¹ Ra'd (13), 33.

⁶² *Tarih-i Cevdet*, I, 331-332 (sad., I, 442-443).

⁶³ *Tarih-i Cevdet*, I, 332 (sad., I, 443).

⁶⁴ Şehristânî, a.g.e., I, 192; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 196; Ebû Zehra, a.g.e., I, 63. Nusayrîlerin kutsal kitapları olan “*Kitâbu'l-Mecmû*” mütalaa edildiğinde bu hükümün ne derece yerinde olduğu görülecektir. Küçük hacimli olan bu eser Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bkz. Ahmet Turan, “Kitâbu'l-Mecmû'u'nun Tercümesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8, Samsun 1996, s. 5-18. Ayrıca Ahmet Turan Nusayrîlerle ilgili Paris Sorbon Üniversitesinde bir doktora çalışması yapmıştır (*Les Nusayris de Turquie dans la Region de Hatay*, Doctorat de III ecycl, Paris 1973).

İslam'dan sıyrılıp çıktıklarını, İslâmî mefhumları attıklarını, kendilerinde "İslam" adının dışında bir şey bırakmadıklarını söylerler⁶⁵. Şîa kaynaklarında verilen bilgilere göre Nusayriyye'nin kurucusu İbnü'n-Nusayr en-Nemîrî, İsnâ Aşeriyye imamlarından Ali en-Nakî, Hasan el-Askerî ve Muhammed el-Mehdî'nin imamet zamanlarına ulaşmış ve 270/883-884 yılında vefat etmiştir. Ali en-Nakî devrinde (250-254/835-868) adı geçen imamın ilahlığını, kendisinin onun tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu ileri sürdüğü, gultüv ve tenâsühe yöneldiği, haramları helal saydığı nakledilmektedir⁶⁶. Bu hususta farklı rivayetler ve kanaatlar da bulunmaktadır⁶⁷. Ancak fırkanın İbn Nusayr'dan sonra asil müessisi Hüseyin b. Hamdan el-Hasîbî olarak bilinmektedir (v. 957 veya 968). Görüşlerinin temelini ise, Hz. Ali'nin ilahlaştırılması teşkil eder⁶⁸.

Cevdet Paşa'nın Nusayrîler hakkındaki verdiği bilgiler şöyledir: Nusayrîler Berrü'ş-Şâm'da Lazkiye, Trablus ve civarında ki dağlarda oturmaktadırlar. Dımaşk ile Salihîyye'de dahi bulunurlar. Bunlar da Bâtınıyye'den bir fırka olup, Dürzîler gibi takıyye yaparlar. Mezhep ve diyanetlerini gizleyerek Müslüman görünürler. Bunların da Ukkâl ve Cühâl'i olup, tenâsüha inanmalarıyla da Dürzîlere benzerler. Ancak inançlarının teferruât ve tafsiline girildiği zaman aralarında büyük fark olduğu görülür⁶⁹.

Nusayriyye çeşitli fırkalara ayrıldığından bazıları kadınları diğer hayvanlar derecesinde itikat edip, nefs-i nâtikadan mücerret olmalarına ve onların ceza ve mükafat da görmeyip, ölümle tamamen yok olacaklarına inanırlar⁷⁰.

Nusayrîler insanların ruhlarının hayvanlar ve böceklere ve belki madenlere hululüne⁷¹ itikat ederler. Düşüncelerine göre, ölümün farklı oluşu kişinin

⁶⁵ Mesela bkz. Ebû Zehra, *a.g.e.*, I, 63-64.

⁶⁶ Hasan b. Musa en-Nevbahtî, *Fıraku 'ş-Şîa*, nşr. Muhammed Sadık Alü Bahrü'l-Ulüm, Necef 1355/1936, s. 93-94; Ebu'l-Halef el-Eşarî el-Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, nşr. M. Cevad Meşkûr, Tahran 1963, s. 100-101.

⁶⁷ Bkz. Fığlalı, *a.g.e.*, s. 180-181; Mustafa Öz, "Nusayriyye", *Târihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler*, İstanbul 1999, s.181-182; L. Massignon, "Nusayriler", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yay., IX, 368 vd..

⁶⁸ Bkz. Ahmet Turan, "Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi", s. 5-18. Bu tarz iddiaları Nusayrîler yalanlamaktadırlar. Geniş bilgi için bkz. Ömer Uluçay, *Arap Aleviliği Nusayrilik*, Adana 1996, s. 69.

⁶⁹ *Târih-i Cevdet*, I, 332 (*sad.*, I, 443). Aynı ifadeleri İzmirli İsmail Hakkı da kullanır. Bkz. *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul 1339-1341, I, 172-174; Ayn Mülf. "Dürzî Mezhebi", *Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı 2, s. 208-209.

⁷⁰ *Târih-i Cevdet*, I, 332-333 (*sad.*, I, 444). Nusayrîler Cevdet Paşa'nın da isabetle belirttiği gibi, kadınlar konusunda sert bir tavır sergilerler. Onları mezhebe kabul etmezler. Hatta onların ruhlarının olmadığını ve onların şeytanların günahlarından yaratıldıklarını iddia ederler. Bkz. Fığlalı, *a.g.e.*, s. 186.

⁷¹ Hulûl, İslâm Düşünce Tarihinde, ilâhî zatın veya sıfatların yaratıklardan birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip birleşmesi, Allah'ın insan veya başka bir maddi varlık görünümünde ortaya çıkması olarak tanımlanmıştır. Hulûl ile ilgili geniş bilgi için bkz.

hayatındaki itaat ve isyanından kaynaklanır. Mesela misafirperver ve garipleri koruyan kimselerin ruhları mertebelerine göre insan cesetlerine hulûl eder. Kişi, iyilerin yüksek tabakasından ise, melikler ve sultanlar; eğer iyilerin düşük tabakasından ise ona göre onların daha altına, eğer kötü ise vefatı zamanında köpek, domuz gibi hayvanların yavrularından hangisinin doğumu tesadüf ederse onun cesedine intikal eder. Eğer pek büyük azaba müstahak olmuş ise, ateşte yanmak için demir gibi bazı madenlere hulul eder. Fakat ruhun bu devri ceza ile terbiye içindir. Temizleninceye kadar böyle tekrar eder ve nihayet olgunluğa eriştiğinde bir yıldız olur⁷².

Cevdet Paşa'ya göre, Nusayrilerin ulûhiyyet ve nübüvvet hakkındaki batıl düşünceleri hiçbir milletin inancına benzemez. Şöyle ki onlara göre, öncelikle ulûhiyyet Hâbil'e ve ondan Şit'e hulûl eder. Âdem ise bir peygamberdir. Sonra ulûhiyyet İsmail'e ve nübüvvet İbrahim'e intikal eder. Sonra nübüvvet Musa'ya ve ondan İsa'ya ve ondan Hz. Muhammed b. Abdillâh'a intikal eder. Ulûhiyyet de Harun'a ve ondan Hıristiyanlar arasında Butrus diye bilinen Şemûn'a ve ondan Ali b. Ebî Tâlib'e intikal eder⁷³. Ali, âsumânî hulleye bürünüp gökyüzüne yükselir. Güneş'te yerleşinceye kadar orada kalır. O, hâlâ Güneş'te bulunmaktadır. Semadaki büyük yıldızlar Nusayrilerin Ukkâlî'nin ruhlarıdır. Bu nedenle Nusayriler, Güneş'in doğuşu ve batışı zamanında Güneş'e secde ve yıldızlara hürmet gösterirler. Dualarında ihtiyaçlarını, görünen yıldızlar hürmetine en iyisinden isterler. Ashâb-ı Kirâm'dan Mikdâd b. Ebi'l-Esved'e "Rabbu'n-Nâs = İnsanların Rabbi" diyerek, "Ali Muhammed'i, o da Mikdâd'ı ve Mikdâd diğer kulları yarattı" derler⁷⁴.

Nusayrilerin câmi ve kiliseler gibi özel mabetleri olmadığından, her zaman evlerinde toplanırlar. Bu toplantılara Ukkâl ve Şeyhler gelerek bir miktar kıssalar, hurâfeler ve ahbâr okuyup, buna "bayram" derler. Bu tarzdaki bayram cemiyetleri için, her zaman evlerinde özel birer gizli yerleri olup, oraya yabancılar giremez ve ne yaptıklarını bilemez. Eğer kazara girecek olsa, derhal onu gizlice öldürüp yok etmeğe çalışırlar. "İd-i Mîlâd" ve "Yıl Başı" gibi kendilerine mahsus bayram günleri de vardır. En büyük bayramları Nisan'ın dördüncü günüdür ki, buna Nusayriler "Nevrûz" adını verirler⁷⁵.

Kürşat Demirci, "Hulûl", *DİA*, İstanbul 1997, XVIII, s. 340; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eşarî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1416/1995, I, 82; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 198 vd.; Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tefsîr fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkati'n-Nâciyyetani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, Matbaatu'l-Envâr 1359/1940, s. 72 vd.. Dürzilerin hulûl inancıyla ilgili özel olarak bkz. İzmirli, *a.g.e.*, s. 181-182.

⁷² *Târih-i Cevdet*, I, 333 (*sad.*, I, 444-445). Ayrıca bkz. İzmirli, *a.g.e.*, I, 172; Mustafa Öz, "Nusayriyye", s. 190-191.

⁷³ *Târih-i Cevdet*, I, 333 (*sad.*, I, 444-445). Krş. *Kitâbu Ta'lîmi'd-Diyâneti'n-Nusayriyye*, II, 475-476 (Bedevî, *a.g.e.*, II. Cilt içinde).

⁷⁴ *Târih-i Cevdet*, I, 333 (*sad.*, I, 444-445).

⁷⁵ *Târih-i Cevdet*, I, 333-334 (*sad.*, I, 445). Farklı bayramları için bkz. Fığlalı, *a.g.e.*, s. 192.

Cevdet Paşa'nın ifadelerine göre Nusayriler, pek çok yönden Dürzilere benzedikleri gibi, Güneş ile yıldızlara tapmalarıyla Mecûsilere de benzerler. Butrus'a tazîm ve dini toplantılarında şarap içmek, içkiyi helal görmek ve Hıristiyanlar ile bayram yapmak gibi şeylerle de Hıristiyanlara benzerler. Hz. Ali'ye ve Oniki İmam'a tazîm etmeleriyle Râfizilere benzerler. Ancak gerçekte bunların bütününe zıt olup, dinlerin bütününden ayırdılar⁷⁶. Cevdet Paşa, "Hafazanallâhu min şurîri akâidihim" şeklinde dua ederek, konuyu tamamlar. Bu tarzı genellikle klasik kaynaklarda görmek mümkündür.

SONUÇ

Cevdet Paşa'nın *Târih-i Cevdet*'inde kaydettiği bu bilgiler diğer kaynaklarla genel anlamda bire bir örtüşmektedir. Buna göre, Dürzilik ve Nusayrîlik Şîî karakteristik özellik taşıyan iki aşırı fırkadır. Bunların ortak noktaları fani insanlara tanrılık atfediyor olmalarıdır⁷⁷. Dürzilik altıncı Fatîmî halifesi el-Hâkim bi-Emrillah'a, Nusayrîlik ise Ali b. Ebî Tâlib'e ulûhiyet nisbet etmektedir. Her iki fırka da Tanrı'nın insanlara hulûlüne inanmanın yanında, İslâm'ın üç temel esasından birisini teşkil eden haşri inkar eder ve insanların ölümleri ile birlikte tenâsüh yoluyla bir başka bedene geçeceğine inanırlar. Ayrıca, bu fırkalar çok değişik dinden, mezhepten ve felsefî görüşlerden etkilenmişlerdir. Mesela Paganizm, Hıristiyanlık, Mecûsilik, Mazdekîlik, Yeni Eflatuncu felsefe, aşırı Şîî görüşler bunlardan bir kısmıdır. Her iki fırka da, Kur'ân'ı gerçekte kabul etmedikleri halde, işlerine geldiği yerlerde hiç ilgisi olmayan tarzlarda yoruma tabi tutup, kendilerine delil olarak getirebilmektedirler.

Cevdet Paşa, Dürzilerle ilgili daha çok bilgi verirken, Nusayrilerle ilgili özet halinde bilgi vermiştir. Kaldı ki, Nusayrilerle ilgili coğrafyadan söz ederken Türkiye'nin Hatay ve civarından bahsetmemesi bir eksiklik olarak görülebilir. Ancak her iki fırka ile ilgili vermiş olduğu bilgiler ve değerlendirmesinde isabet kaydettiği söylenebilir.

ABSTRACT

Ahmet Cevdet Pasha gave knowledge related to different Islam doctrins at his *Târih-i Cevdet*. Two of them was wentioned at the article. First of dhem is Durzism and other is Nusayriism. Both of dhem haveproperties of Shii characterism. For example, human being was deified at both doctrins. Knowledges given by Cevdet Pasha at dhis point agree with other sources.

⁷⁶ *Târih-i Cevdet*, I, 334 (sad., I, 445-446).

⁷⁷ Beşerin bir kısım insanları putlaştırma nedenleri ile ilgili bkz. Hasan Onat, "Müzakereler", *Târihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler*, İstanbul 1999, s.195-196.